

УДК 351.5

Н. А. Гук,

к. е. н., старший викладач кафедри економіки,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ТА ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В РАКУРСІ КОНЦЕПЦІЙ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Узагальнено існуючі теоретичні підходи до питань становлення соціально-трудомих відносин та зміни характеру зайнятості у ряді концепцій суспільного розвитку. Виявлено, що інформатизація процесу виробництва ставить нові вимоги до інтелектуального та професійного рівня працівників і посилює ряд проблем, які стосуються соціальної нерівності та розшарування населення.

Generalized existent theoretical approaches to the question of becoming social — labour relations and change of character of employment in a number of conceptions of social development. It is discovered that the process production informatization proposes new requirements to the intellectual and professional level of employees and strengthens the row of problems. Which touch social inequality and stratification of population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Швидкі темпи науково-технічної революції стали плідним підґрунтям для перебудови всієї життєдіяльності суспільства. Сучасні інформаційні та телекомунікаційні технології, зростання ролі інформації та знання в суспільстві зумовили появу різноманітних соціальних ефектів. Відповіддю на ці суспільні трансформації стало формування нових теорій суспільного розвитку відомих як постіндустріальна теорія (Д. Белл), концепція постмодернізму (С. Крук і С. Леш), концепція технотронного суспільства (З. Бжезинський), теорія суспільства знання (П. Дракер), концепція інформаційного суспільства (Ф. Уебстер) тощо. Термінологічне розмаїття засвідчує реальну поліпарадигмальність соціальних та економічних наук і, крім того, виявляє складність самих процесів сучасної соціально-трудомих трансформації. Жоден із дослідників, який писав про означену проблему, не сумнівався в радикальному оновленні всього життя людства в рамках цього нового устрою, але більшість з них аналізували проблему однією — переважно з економічної, технологічної чи культурологічної точок зору.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В індустріальному суспільстві організація процесу праці багато в чому будувалась на принципах тейлоризму, де людському фактору у виробничому процесі відводилась другорядна роль, що вело до зниження продуктивності праці. Тейлористські ідеї поділу праці не гарантували працівнику статус особистості у процесі виробництва, зводячи його тим самим до рівня машини. Дана модель організації праці не втратила свого значення і в умовах інформаційного суспільства. Вона набула більш жорстких рамок, адже сьогодні комп'ютерні технології набувають здатності програмувати людину. Розвиток мікроелектроніки сприяє автоматизації праці із урахуванням тейлористської схеми перетворює людину у робота, пригнічуючи тим самим творчий характер особистості. Подолання поділу трудового процесу на фрагменти шляхом гуманізації праці стає важливою задачею інформаційного суспільства. Праця в обладнаній комп'ютерами промисловості ще більшу має потребу в гуманізації, аніж на типовому індустріальному підприємстві.

За умови переходу до нової парадигми со-

ціально-економічного розвитку цілком імовірно стає перспектива витіснення на периферію суспільного життя представників застарілих, безперспективних, неінноваційних професій, а також осіб, які не поповнюють свої знання. "Мікроелектронна революція" загострює проблеми функціональної неграмотності доволі широких верств працівників, особливо старших вікових груп. Адже в умовах становлення інформаційного суспільства усе більше видів праці потребує серйозної професійної підготовки, а зайняті нею працівники відносяться до середнього класу. З іншого боку, ці ж процеси породжують велику потребу у низькокваліфікованій праці, яка застосовується як у сфері матеріального виробництва, так і у сфері послуг. Як зазначає А. Горц, це та частка людей, які стали хронічно безробітними, та тих, чиї інтелектуальні здібності обезцінені сучасною організацією праці [13, с. 279].

За визначенням П. Друкера [9, с. 10], "процес зникнення промислового робітника у розвинутих країнах (ідеться про його заміщення інтелектуальним робітником) матиме потужний вплив на економіку решти країн світу. Адже країни, що розвиваються, уже не зможуть будувати свій економічний розвиток на певних перевагах у галузі робочої сили, тобто на дешевій промисловій робочій силі". А відтак радить "...вчитися розвивати свою економіку через використання інтелектуальних досягнень і водночас вирішувати проблему працевлаштування мільйонів неосвічених і некваліфікованих робітників, придатних лише для використання на промисловому виробництві".

Як бачимо, основна частина футурологів, прогнозує посилення у нових умовах тенденцій соціальної поляризації і розшарування. Адже працюючі поза інформаційною сферою особи опиняться у більш складному фінансовому становищі, оскільки матимуть набагато гірші шанси на отримання вигідно оплачуваних робочих місць. Причиною витіснення на "узбіччя життя" стануть застійні періоди безробіття та інші форми соціальної ізоляції, які погіршуватимуть їх шанси на нормальне працевлаштування. Невпинно зростатиме частка працівників відповідного кваліфікаційного рівня, що працюватиме неповний робочий день або на сезонних роботах. У них буде робота, але вона не забезпечуватиме пристойний рівень життя.

Сталі поняття "підприємство" і "найманий робітник" все менше відповідають сучасним соціально-економічним реаліям. Уільям Бріджес передбачає поступове відмирання звичайних організаційних структур підприємств: "Сучасний світ стоїть на порозі колосального перевороту, якісної зміни творчого потенціалу і продуктивності. Проте робота, захищене в соціальному і правовому плані робоче місце, вже не буде складовою частиною цієї нової економічної реальності. Правда, і в майбутньому роботи буде непочатий край, проте вона більше не буде акуратно ділитися, зоб-

ражуючись у вигляді клітинок на схемах організації виробництва на підприємствах" [4, с. 9—10]. Виникає небезпека того, що системи регулювання трудового життя і соціального захисту, в основі яких лежить модель постійної зайнятості протягом повного робочого дня, перестануть функціонувати.

Уже з середини 70-х років серед західних соціологів панувала думка про створення нового класу працівників, які володіють достатньо високим рівнем знань та інформацією про виробничі процеси і механізм суспільного прогресу в цілому. "Якщо у ХХ столітті домінуючими фігурами були підприємці, бізнесмени і промислові керівники, то "новими людьми" вважаються вчені, математики, економісти, творці нової інтелектуальної технології" [1, с. 463]. Класу працівників інтелектуальної праці протистоїть клас виконавців і особливо відчужений клас, до якого належать представники застарілих професій. А сам перехід до нового соціального порядку передбачає рух від суспільства експлуатації до суспільства відчуження.

На думку відомого англійського дослідника Т. Стоуньєра [6, с. 335], у постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси перетворяться у найбільш потенціально джерело багатства. У зв'язку з цим в першу чергу слід розвивати нову галузь економіки — інформаційну. Це призведе до того, що промисловість у новому суспільстві за загальними показниками зайнятості і за часткою у національному продукті поступиться місцем сфері послуг. Корпорації уже не прагнуть до розширення масштабів, а концентруватимуть увагу на підборі найбільш потрібних спеціалістів, кваліфікація і творчий підхід яких забезпечать достатньо високий рівень доходу, тобто до нагромадження нематеріальних активів і широкого використання Інтернет ресурсу для керування численними територіально відокремленими робочими місцями з єдиного центру.

Традиційним корпораціям О. Тоффлер протиставляє "малі" економічні форми — індивідуальну діяльність на дому та "електронний котедж". Вони зараховані у майбутню структуру інформаційного суспільства з його "інфо-", "техно-" та іншими сферами людського буття і перетворюють безробіття у забезпечене дозвілля. "Якщо за життя нашого покоління великі фабрики наполовину опустошаться і перетворяться у складські чи житлові приміщення. Коли в один прекрасний день ми отримаємо техніку, що дозволяє у кожному будинку облаштувати недороге робоче місце "розумною" друкарською та копіювальною машиною чи комп'ютерним пультом і телекомунікаційним пристроєм, то можливості організації домашньої праці різко зростуть" [8].

Третя хвиля передбачатиме нову систему організації виробництва ("електронний котедж"), яка здатна перемістити мільйони робочих місць із фабрик та заводів у приватний дім. Це можливо,

на думку О. Тоффлера, тільки для певної частини "білих комірців": тих, хто має справу не із речами, а з інформацією та маніпулюванням символами, що велика частина їхньої праці може виконуватися дома. Якщо це відбудеться, зміниться кожна суспільна інституція, від сім'ї до школи та корпорації [7, с. 264]:

— вплив на сім'ю: спільна праця завжди була фактором, що об'єднував родину. Електроний коледж дасть змогу подружжям та їх дітям працювати разом — як один робочий осередок. Таким чином, дитина буде раніше долучатися до світу праці, а сім'я візьме на себе деякі функції школи;

— вплив на суспільство: праця вдома, якщо охопить значну частку населення, означатиме більшу стабільність суспільства, адже працівникам не треба буде кожного разу пересуватися при зміні роботи, достатньо буде лише підключитися до іншого комп'ютера. Сім'я більше уваги приділятиме життю своєї громади, місцевій політиці та участі в добровільних об'єднаннях;

— вплив на навколишнє середовище: перенесення роботи або якоїсь її частини в додому зменшить забруднення середовища, оскільки підключення до відновлюваних джерел енергії (сонце, вітер і т.д.) на маломасштабній основі усуває потребу в паливі, що спричиняє велике забруднення;

— економічний вплив: групи тих, хто працює вдома повний робочий день, почали б організуватися у невеликі компанії, об'єднуватися у кооперативи. До децентралізації виробництва вдалися би й корпорації, заохочуючи організацію менших робочих підрозділів;

— психологічний вплив: постане світ опосередкованих людських стосунків, із екраном комп'ютера між індивідом та рештою людства, поділений на два види людських взаємин: один вид — реальні поглиблено-особистісні взаємини з домашніми та сусідами, другий — взаємини опосередковані.

Запропонований О. Тоффлером підхід до організації соціально-трудових відносин має цілковите право на існування, особливо коли йде мова про невпинне зростання в сучасних умовах нових інформаційних технологій та різке зниження цін на комп'ютерну техніку, в результаті чого стираються кордони, скорочується простір і час. Це дає можливість навіть найвіддаленішим сільським місцевостям долучитися до глобального електронного ринку праці. Окрім цього, розкриваються перспективні можливості залучення осіб з певними вадами до процесу трудової діяльності безпосередньо у домашніх умовах з використанням Інтернет-ресурсу. Даний вид зайнятості сприятиме підвищенню конкурентоспроможності людей з інвалідністю і забезпечить їх працевлаштування на підходящу роботу. Створенню електронного коледжу сприяють і соціальні фактори. Чим більше скорочується робочий день, тим більше часу у робітника для саморозвитку. Проте тут не обійтись і

без певних труднощів. Заснована на високорозвинутих технологіях система виробництва потребує певних "культурних зрушень", які не в змозі здійснити індивід, вихований у традиційній системі цінностей, яка відповідала масовому стандартизованому виробництву. В основу нової культури повинен бути закладений принцип унікальності, різноманітності та поліцентричності. З цієї точки зору проблеми підготовки працівників нової кваліфікації і проблеми входження їх в нову культуру та нову економіку містять в собі значні труднощі

Дотичною до позицій О. Тоффлера щодо розвитку системи соціально-трудових відносин у нових умовах є теорія "глобального села" Г. Мак-Люена. У ній фіксуються наступні компоненти образу нового суспільства: атомізованість місцевої общини завдяки дії електронних ЗМІ, соціальна взаємодія відбувається з посередництвом електронно-комунікативних засобів, є децентралізованою і не передбачає соціальної ієрархізованості, електронні засоби масової комунікації стають відносно самостійними і справляють суттєвий вплив на соціальну взаємодію, виникає нова можливість безпосередньої взаємодії між людьми не залежно від їх просторового розміщення, соціум формується як "глобальне село".

Для постіндустріальної стадії, на думку Д. Белла характерним буде перехід від виробництва речей до виробництва послуг, причому послуг, які пов'язані, насамперед, з охороною здоров'я, освітою, науковими дослідженнями та управлінням. Прихильники постіндустріального суспільства, окрім традиційних секторів економіки, додатково виокремлюють "четвертинний сектор" (торгівля, фінанси, страхування, нерухомість) та "п'ятеринний сектор" (особисті, професійні, ділові послуги і послуги державного управління). Останній сектор охоплює найбільшу частину працівників — представників прошарку професіоналів і спеціалістів технічного профілю (лікарі, вчителі, дослідники, вчені, інженери). У складі робочої сили вони відрізняються не стільки статусом "білих комірців", скільки рівнем освіти і професійної кваліфікації (така тенденція виявляється вже в змінах структури зайнятості, ще в індустріальний період). "Нова революція", що відбувається поступово в структурі зайнятості, стає революцією і в класовій структурі суспільства.

Дж. Робертсон [15, с.189] вважає, що тепер, коли суспільство рухається в постіндустріальну еру, можна очікувати появу нової системи установок в сфері трудової активності. Мова йде про рух до "самостійної праці" як цілеспрямованої та важливої для суспільства трудової активності, котра організується та контролюється самими працівниками. Співпраця з компанією (наприклад, оброблення для неї інформації), а не робота на неї зумовить бум індивідуальної зайнятості в провідних країнах світу. Таких же позицій дотри-

мується у своїй праці "Нація вільних агентів" [5] і відомий футуролог Д. Пінк. Він стверджує, що "людина організації" йде в минуле і приписує самотійній зайнятості певну моральну перевагу, вважаючи, що саме вона дає найбільші можливості для самореалізації людини і розкриття її творчого потенціалу. Зрештою, в реальному житті будуть існувати як "самотійна праця", так і зайнятість за наймом. Багато людей, можливо більшість, будуть бажати, щоб їх життя було сконцентроване навколо активності, котра була б цінною та корисною і відповідала б потребам їх самих та інших людей.

Так, А. Турен виділяє дві головні форми, які приймає постіндустріальне суспільство під час дії. По-перше, це нововведення, тобто здатність виробляти нову продукцію внаслідок інвестування науки і техніки. По-друге, це керівництво, здатність використовувати складні системи інформації і комунікацій. За словами Збігнева Бжезинського, "постіндустріальне суспільство стає "технотронним суспільством", культура, психологія, соціальне життя і економіка якого формуються під впливом техніки й електроніки, особливо комп'ютерів і комунікацій. Розвиток сфери послуг ставить під сумнів адекватність традиційних методів і форм економічного регулювання, потребує нових форм управління і в масштабах окремих компаній, і суспільства загалом [3].

С. Крук і С. Леш виділяють передмодерністський, модерністський і постмодерністський (постсучасний) стани суспільства. Незважаючи на умовність і недосконалість поняття "постмодерніті", концепція постмодернізму заслуговує на особливу увагу. Її прихильники намагаються подолати властивий постіндустріальній доктрині технологічний детермінізм, акцентуючи увагу на формуванні системи постматеріальних цінностей, появі нових методів організації праці і переході до мотивації та максимальному використанню творчого потенціалу працюючих. У цілком іншому ракурсі бачаться проблеми соціального характеру. Мова йде про становлення нового типу сім'ї і форм соціального партнерства, зростання ролі знань і трансформації системи освіти. Постматеріалізм відображає зміну пріоритетів, за якої значимість економічної і фізичної безпеки не відкидається на задній план, а лише певною мірою поступається місцем самовираженню і питанням якості життя. Міркування прихильників даного напрямку показують, що все більшої цінності набуватиме коловальний розвиток неринкової сфери — системи соціального захисту, охорони здоров'я, освіти і, що дуже важливо, домашньої праці з виховання, "створення" людиною самої себе і своїх дітей, праці безпосереднього відтворення і спілкування.

На основі праці Ф.Уебстера "Теорії інформаційного суспільства" [10, с. 22] можна виокремити основні критерії інформаційного суспільства, а саме: технологічний — інформаційна технологія використовується у сферах виробництва, уп-

равлінні, побуті; економічний — інформація виступає як економічний ресурс; критерій, пов'язаний зі сферою зайнятості — суспільство входить в інформаційну добу тоді, коли більшість зайнятих працює в інформаційній сфері. Зниження зайнятості у сфері виробництва та збільшення в сфері послуг розглядається як заміна фізичної праці працею у інформаційній сфері; просторовий критерій — деякі теорії інформаційного суспільства хоча й спираються на економіку та соціологію, ґрунтуються на географічному (просторовому) принципі. Головний акцент робиться на інформаційних мережах, які пов'язують різні місця, а потім можуть мати сильний вплив на організацію часу та простору; культурний — визнання культурної цінності інформації сприяє утвердженню інформаційних цінностей в інтересах розвитку окремого індивіда і суспільства в цілому.

Узагальнену модель змін, які виявились у ході розвитку інформаційної революції, описав У. Дайзард, виокремивши три сфери, в яких наслідки інформатизації безпосередньо даються взнаки. Це становлення основних економічних галузей виробництва та розподіл інформації, розширення номенклатури інформаційних послуг для інших галузей промисловості й уряду; створення широкої мережі інформаційних засобів на споживчому рівні. Особливу увагу У. Дайзард приділив третій сфері змін, де йдеться про масове впровадження інформаційних послуг. Завдяки цьому відкривається привабливі перспективи, які стимулюють пошук нових моделей суспільного розвитку. Зокрема, вже одна можливість здійснення "безперервної освіти" або передача рутинної нетворчої роботи системі комп'ютерів відкриває перспективу різкого прискорення у сфері науково-технічної творчості. Виникає ситуація "розділеного інтелекту", коли географічно розкидані термінали можуть працювати як незалежно від інших систем, так і на базі двобічного чи багатобічного зв'язку. Разом з тим, внаслідок особливої складності цей процес вимагає нового розуміння відносин між технологією, економікою та соціальними потребами. У. Дайзард зазначає, що "політика у сфері інформації й комунікації пов'язана з фундаментальними проблемами людської особистості та її цінностями" [2].

За визначенням М. Кастельса, інформаційне суспільство пропонує свої варіанти диверсифікації ринку праці. Відбувається вирівнювання доходів працюючих чоловіків та жінок під впливом нових інформаційних процесів. Це пов'язано з тим, що чоловіки завжди займали домінуюче становище в традиційних видах виробництва, в той час як у галузях, пов'язаних з інформацією, працювали в основному жінки, що пояснювалось більш низькими доходами в інформаційній сфері. У результаті скорочення робочих місць у традиційних галузях виробництва жінки починають знаходитись у менш дискримінованому положенні по відношенню до чоловіків, що веде до скорочення розриву у заробітній платі.

На глибоке переконання М. Кастельса, створення транснаціональних корпорацій породить нову інтернаціональну конкуренцію на ринку праці, що підірве одне з найголовніших досягнень пізнього індустріального суспільства — державу загального добробуту. Фактично робоча сила поділяється на тих, хто здатний до навчання, і тих, хто може виконувати тільки визначені іншими операції, що ставить під питання майбутнє масового середнього класу. У міру того, як відбувається індивідуалізація умов найманої робочої сили й автоматизація виробництва, незамінні висококваліфіковані фахівці (а таких не більше третини) зберігають або поліпшують умови контрактів, тоді як більшість працездатного населення опиниться в не вигідному положенні на ринку праці, на якому їхні інтереси більше не може захистити робоча солідарність [11, с. 158].

Р. Кроуфорд виділяє три основні тенденції розвитку ринку праці під впливом інформаційних технологій [12]:

- 1) зростання кількості зайнятих в інформаційній сфері;
- 2) зростання інвестицій у трудові ресурси;
- 3) зростання вимог до освітнього рівня зайнятих.

Роздрібна торгівля через Інтернет, очевидно, знижує інтенсивність праці штатних працівників, які зайняті традиційним продажем товарів і послуг, та підвищує вимоги до ступеня комп'ютерної грамотності зайнятих. З'являються такі відносно нові види професійної діяльності, як комп'ютерний дизайн, необхідний при електронній комерції. Знижується попит на професійних посередників у традиційному розумінні, в той час як зростає на консультантів, які покликані допомогти покупцеві зорієнтуватися у великому масиві інформації і обрати потрібний йому товар з найменшими затратами. Відбувається процес дестандартизації робочих місць, під яким розуміється зростання числа професій у структурі робочої сили, що своєю чергою визначається відмовою від однотипного виробництва, яке вимагає однакових навиків від зайнятих.

ВИСНОВКИ

Аналіз окреслених теоретичних побудов філософсько-педагогічного бачення розвитку системи соціально-трудових відносин та трансформації зайнятості дав змогу виокремити ряд важливих моментів. При всій позитивності переходу до радикальних змін на підставі розвитку мережі інформації суспільство не знімає чимало проблем у сфері забезпечення повної зайнятості населення і ставить в один ряд з ними нові питання, які стосуються соціальної нерівності та розшарування населення. Адже використання нових технологій стане передумовою звільнення багатьох робочих місць та збільшення безробіття в результаті неготовності більшої частини населення до активного професійного пошуку на ринку праці.

Література:

1. Белл. Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования: пер. с англ. / Иноземцев В.А. (ред. и вступ. ст.). — М.: Academia, 1999. — 956 с.

2. Дмитренко М. Становлення інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / М. Дмитренко // Український науковий журнал Освіта регіону політологія психологія комунікації. — Спосіб доступу: http://www.social-science.com.ua/journal_content/31/social_communication

3. Лебедець С. Постіндустріалізм уже на порозі... Ось вона наша дилема: прокат чи супутники? [Електронний ресурс] / Всеукраїнський загальнополітичний освітнянський тижневик: Персонал плюс. — 17-23 жовтня 2007 року. — № 40 (243). — Спосіб доступу: <http://www.personal-plus.net/243/2581.html>

4. Напрями реформування системи професійно-технічної освіти в умовах європейської інтеграції (досвід, аналіз, прогнози): Колективна монографія / Авторський колектив: [В.М. Аніщенко, Д.О. Закатнов, С.І. Здіорук, С.Ф. Клепко, В.О. Радкевич, В.А. Савченко, І.М. Савченко, В.Є. Скульська, І.М. Стариков, В.В. Юрженко]. — К., 2008. — 196 с.

5. Пинк Д. Нація свободних агентів: как новые независимые работники меняют жизнь Америки / Д. Пинк. — М.: Издательский дом "Секрет фирмы", 2005. — 328 с.

6. Стоуньер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики // Новая технократическая волна на Западе. Под ред. П.С. Гуревича. — М.: Прогресс, 1986. — 393 с.

7. Тоффлер О. Будущее труда / О. Тоффлер / Новая технократическая волна на Западе. — М., 1986. — С. 264.

8. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер // США — экономика, политика, идеология. — 1982. — № 7—11. — С. 54—61.

9. Управление знаниями: пер. с англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. — 208 с.

10. Уэбстер Ф. Теории информационного общества: пер. с англ. под ред. Е.Л. Вартановой. — М.: Аспект Пресс, 2004. — 400 с.

11. Щербина В.М. Образи інформаційного суспільства: соціологічний вимір: [монографія] / В.М. Щербина. — К.: ТОВ "Агентство "Україна", 2005. — 248 с.

12. Crawford R. In the Era of Human Capital: The Emergence of Talent, Intelligence, and Knowledge as the Worldwide Economic Force and What It Means to Managers and Investors. — New York: Harper Business, 1991. — P. 26.—35.

13. Giddens A. Social Theory and Modern Sociology / A. Giddens. — Cambridge, 1987. — P. 279.

14. Hartett A. Education and society today / A. Hartett, M. Naish. — Great Britain, 1986. — 36 p.

15. Robertson J. Future work. Jobs, self-employment and leisure after the industrial age / J. Robertson. — Aldershot, 1985. — P. 189.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2011 р.